

мовився його видавати. Після цього Т. Масарик узяв часопис на себе і в першому номері нового журналу заявив, що він буде боротися з неправдивістю всіма можливими методами, оскільки вважає, що в Чехії не буде правдивої науки, поки з неї не усунуть фальш.

Така позиція Т. Масарика призвела до того, що ображена “патріотична” професура та інші співробітники блокували призначення Т. Масарика на посаду позаштатного професора.

Ворожнеча щодо Т. Масарика не припинилась навіть тоді, коли вчені остаточно довели факт фальсифікації Краледворського рукопису. Клерикали, старочехи і младочехи не могли пробачити Т. Масарика непатріотичні, на їх думку, погляди. Насправді ненависть до нього з боку останніх можна пояснити лише тим, що він довів помилковість їхніх суджень щодо ідентичності рукопису.

В одному з номерів журналу “Час”, створеному Т. Масариком, була опублікована стаття Шауера, в якій вказувалося на низький рівень культури чехів та загрозу їх асиміляції з боку німецької нації. За публікацію цієї статті “патріотично” налаштована інтелігенція на сторінках газети “Народні Листи” прокляла Т. Масарика і “виключила” його зі складу громадян Чехії.

2.2. Становлення Т. Масарика як політика

Тогочасна політична боротьба під зовнішнім націоналістичним гаслом насправді займалась дріб'язковими змаганнями. Між двома найбільш впливовими політичними силами – старо- і младочехами – програмної різниці не існувало. Т. Масарик, який бачив помилковість політики обох партій, разом із професорами Резким, Кайзлем та доктором Крамаржем заснував нову партію “реалістів”. Реалісти вимагали конкретної праці на ґрунті згоди чехів з австрійцями для обопільного розвитку. На той час Т. Масарик іще вірив у можливість реформування Австро-Угорщини на демократичних за-

садах, при якому були б дотримані права всіх народів, що населяли імперію.

Маючи надію, що політичні настрої тогочасного суспільства врешті-решт зміняться, Т. Масарик продовжував працювати у напрямку виховання молодого покоління. Найбільшу увагу він приділяв студентству, спрямовуючи його на здобуття якомога ґрунтовнішої освіти. 1889 р. у “Часопису чеського студентства” Т. Масарик опублікував статтю під назвою “Кілька думок про завдання чеського студента”. Вимагаючи до всього ставитися критично, він радив студентам перш ніж пристати до якоїсь політичної партії, уважно вивчити її програмні документи і попередню діяльність, зробити власні висновки для того, щоб не “перебігати” з партії до партії.

Метою політичної діяльності Т. Масарик вважав боротьбу за самостійність Чехії. “Кожен нарід мусить стреміти до самостійності. Нарід, який не хоче бути самостійним, не нарід. Здобути тепер нашу політичну самостійність, вибороти її, це наше завдання”, – писав Т. Масарик [214, с. 37]. Він зазначав, що сам ніколи б не втручався у політику, якщо б не мав потреби протестувати проти млявості та байдужості інтелігенції, яка ухилялася від активної боротьби.

Розробляючи ідеологію “реалістів”, Т. Масарик відновив дослідження проблеми слов’янства, особливо цікавився Росією. У 1887 р. він побував у Росії, зустрічався з Л. Толстим і багато спілкувався з ним. Філософські погляди Т. Масарика були схожі з поглядами цього російського письменника. Однак гуманізм першого відрізнявся від гуманізму Л. Толстого активною позицією, войовничістю стосовно зла. Томаш Масарик вважав, що концепція непротивлення злу насиллям, яка була висловлена ще давньогрецькими філософами і підтримана Л. Толстим, є хибною. Він казав, що зі злом слід боротися силою, при потребі навіть зі зброєю в руках. Наслідком досліджень слов’янських питань стала праця Т. Масарика “Слов’янські студії і слов’янофільство Івана Кірієвського”.

Розуміючи, що між старочехами і младочехами не існує політичної різниці, Т. Масарик спробував об'єднати обидві ці політичні партії разом із партією реалістів на єдиній програмі. Однак старочехи вступили в політичний альянс із німцями, тому об'єднання було можливе лише між младочехами і партією реалістів. Воно відбулося шляхом вступу “реалістів” до младочеської партії.

Професорська і громадсько-політична діяльність Т. Масарика не подобалася не лише певній частині чеського населення, але й австрійському уряду. Протягом дев'яти років Т. Масарика не затверджували на посаді позаштатного професора, хоча за існуючим звичаєм, він мав бути затверджений дійсним професором протягом трьох років.

У 1891 р. Т. Масарик був обраний послом до чеського Сейму [269, с. 11]. Вступ “реалістів” посилив младочеську партію, і вона остаточно перемогла старочехів на парламентських виборах 1891 р. Томаша Масарика разом із Кайзлем та Крамаржем було обрано послом Віденського Парламенту. Т. Масарик на початку своєї парламентської діяльності підтримував ідею союзу з німцями на принципах рівноправності, реформування Австрії на демократичних засадах. Така позиція була передусім зумовлена тим, що в цьому питанні Т. Масарик притримувався концепції реформування Австрії, висловленої Палацьким [318, с. 59]. Однак, усе більше розуміючи сутність австрійської політики стосовно чеського та інших народів, він висловлює дедалі радикальніші погляди.

У 1893 р. Т. Масарик у складі Австро-Угорської делегації виступив проти окупації Боснії. Домагаючись здійснення чеських прагнень, він у тому ж році під час засідання парламенту заявив, що “чеські державоправні жадання завершуються натуральним стремлінням до політичної самостійності. Самостійний нарід значної кількості вихований, який має велику історію, не стерпить довго, щоб не був паном своєї долі. Треба б зрозуміти, що чеський нарід змагатись не перестане й перестати не може, поки політично не задовольниться. Усамостійненню нашої держави не перешкодите” [320, с. 47].

У ті часи в Чехії почав поширюватися, особливо серед робітництва, соціалістичний рух, який у 1888 р. вилився у створення соціал-демократичної партії. Томаш Масарик першим із професорів став на бік робітників, відвідував їхні збори, виступав із лекціями, що на той час було незвичайним явищем для університетського професора. Політик стверджував, що соціалізм є природним явищем і, як правило, він зумовлений недосконалістю людського суспільства. Т. Масарик вважав таборитів першими чеськими соціалістами і зазначав, що чеським ідеалом має бути прагнення всіх громадян до заможного життя. Підтримуючи соціалізм, Т. Масарик із настороженістю ставився до вчень К. Маркса, якого він вважав “утопістом, абстрактним, сухим” [214, с. 41].

Маючи широкий світогляд, Т. Масарик не міг примиритися з дріб'язковою політикою своєї партії. Він вважав, що політика – це провідна спрямована у майбутнє ідея, за якою повинен іти весь народ. Кожен зобов'язаний добиватися своєї ідеальної мети. Такою метою політик вважав встановлення у державі принципів загального виборчого права та побудову суспільства на демократичних засадах.

Улітку 1893 р. через непорозуміння з колегами по партії Томаш Масарик вийшов зі складу младочеської партії і подав у відставку з посади посла. Досить швидко він розійшовся у політичних поглядах зі своїми союзниками Кайзелем і Крамаржом, які відстоювали політику пасивного опору, тим часом як Т. Масарик виступав за розумну активність, яка б дала можливість тримати ініціативу у своїх руках і крок за кроком завойовувати певні позиції.

Під час літньої відпустки політик багато працював над вивченням питання спільності між чеським і словацьким народами. Т. Масарик активно співпрацював із молодією генерацією словаків, що гуртувалася навколо видання “Час” і виступала за об'єднання чехів зі словаками. Т. Масарик, працюючи над питаннями об'єднання, намагався уникнути мовної проблеми. Він писав, що чехи і словаки є єдиним цілим, незважаючи

на відсутність спільної мови. Різницю між чеською і словацькою мовами він пояснював тим, що словаки з дев'ятого століття були одірвані від чехів, не мали свого самостійного політичного розвитку і тому зберегли старішу форму мови і власний діалект. Томаш Масарик вважав, що об'єднання обох націй потрібно здійснити лише політично, а питання мови з часом вирішиться саме. Тим більше, що словаки розуміють чехів і навпаки, а отже, мова не буде перешкодою у спільному житті цих народів у рамках однієї держави. "Я настільки слов'янофіл, що припускаю разом з Гавлічком, що на Словаччині найчистіша частина нашого спільного народу, що на Словаччині серце нашого чехословацького народу. В Чехії мабуть більше голова, але здоровий організм мусить мати і голову й серце, а через те гадаю, що між нами не може бути жадних спорів. Спори, які були, головною щодо мови, уже розв'язані" [214, с. 43]. Необхідно зазначити, що Т. Масарик не був автором концепції "чехословакізації", а підтримав і розвинув висунуті до нього, зокрема Гавлічком, ідеї, пов'язані з цим питанням.

Залишивши парламентську роботу, Томаш Масарик з повною силою віддався науковій праці. У тому ж році він разом із професорами Дртіною і Кайзелем заснував новий науковий журнал "Наша доба". У вступній статті йшлося про те, що головним завданням, яке стояло перед народом на той час, є визначення свого місця в сім'ї європейських народів, пізнання власної історії, культури, літератури. У "Нашій добі" Т. Масарик умістив цілу низку наукових статей, які згодом вийшли як окремі видання: "Чеське питання", "Наша сучасна криза", "Ян Гус", "Карел Гавлічек", "Соціальне питання" тощо.

У своїх творах Т. Масарик доводив: чехи у своїй боротьбі повинні бути людяними і щодо німців, бути у всьому справедливими, особливо тому, що через нечисленність чеський народ не зможе нічого домогтися грубою фізичною силою. Водночас політик вимагав усвідомлення моральної правоти у цій боротьбі, пов'язаної з великим минулим власного народу. Віра у можливість реформування Австро-Угорщини на федеративних засадах

у той час у Т. Масарика вже зникла, і він перейшов на позиції повної незалежності Чехії від Австро-Угорщини.

У 1897 р. імператор, незважаючи на опір чеської знаті на чолі з архієпископом Празьким, затвердив Т. Масарика на посаді штатного професора Празького університету.

У тому ж році до австрійського парламенту було обрано кілька чеських послів-соціал-демократів. Т. Масарик розпочав із ними переговори, в яких переконував депутатів проголосити декларацію про державне становище Чехії. Декларацію було оприлюднено під час засідання парламенту, що викликало хвилю протесту в консервативних колах чеського суспільства. Незважаючи на те, що текст декларації був проголошений в іншому вигляді, ніж пропонував Томаш Масарик, він виступив на захист соціал-демократів, чим посилив негативне ставлення до себе. Професор у черговий раз довів свою принциповість і цілеспрямованість. Виступаючи на боці соціал-демократів, політик відстоював передусім свободу слова й переконання, які вважав одними з найважливіших інструментів демократичного суспільства.

У 1900 р. Томаш Масарик створив Чеську народну партію. Основними програмними ідеями новоствореної партії були політична самостійність чеського народу, господарська та економічна незалежність, побудова держави на демократичних принципах, які визнаються цивілізованими державами всього світу, гуманізм. До складу партії увійшло багато членів, які нічого спільного з програмними тезами не мали. Унаслідок цього Т. Масарик вийшов зі складу створеної ним партії, але не залишив громадсько-політичну діяльність.

У 1902 р. американський мільйонер Кране запросив Т. Масарика читати лекції про чеські справи в американських університетах. Т. Масарик погодився і в тому ж році розпочав курс лекцій у Чиказькому університеті, де йому присвоїли звання почесного доктора. Чеські емігранти, котрі отримували інформацію про свою батьківщину лише з газет, не завжди добре приймали Томаша Масарика. Американські професори і громадяни, з якими він

зустрічався, виявляли більшу пошану до нього, ніж власні співвітчизники.

Повернувшись у Чехію, Т. Масарик, як і раніше, продовжував читати лекції для робітників. Коли розпочалася боротьба за загальне виборче право, Т. Масарик був серед перших, хто її підтримав. Під час однієї з лекцій він підкреслив, що “чеська народня проблема мусить бути розв’язана робітниками” [214, с. 49]. Під час перших парламентських виборів Т. Масарик заявив: “Мої переконання не просто соціальні, а соціалістичні. Це вже не раз казав. Що я не марксист – це також відомо, але соціалізм і марксизм не цілком тотожні...” [214, с. 49 – 50]. Незважаючи на серйозний спротив церкви, яка не підтримувала погляди Т. Масарика, й агітацію проти його кандидатури на виборах, він удруге був обраний послом парламенту та увійшов до радикально-державноправової депутатської групи. На цей раз Т. Масарик зайняв відкрито опозиційну позицію щодо Австрії і виступав за незалежність Чехії. У цьому ж році Т. Масарик виступив у парламенті проти намагань церкви узяти під контроль освіту, і законодавчий змушений був прийняти документ, у якому владу зобов’язано було не допустити передачі під контроль церкви шкільних установ.

Під час одного з виступів в австрійському парламенті Т. Масарик доводив, що національне питання не можна вирішувати, виходячи виключно з філологічної точки зору. У творенні нації найважливішим визнавав централізацію і концентрацію політичних сил. Т. Масарик вважав, що політичні, економічні, соціальні фактори творять не тільки націю, але й літературну мову, і якщо закарпатці будуть вважати себе нацією і будуть політично об’єднані, мовне питання вирішиться саме собою.

Після приєднання Боснії та Герцеговини до Австро-Угорщини австрійські політичні діячі для того, щоб придушити невдоволення сербів і хорватів, ініціювали арешт провідних сербохорватськими політиків і суд над ними, звинувачуючи останніх у державній зраді та допомозі Сербії. Томаш Масарик виступив на

їх захист і звинуватив австрійського міністра Еренталя за сфабрикований процес. Т. Масарик заявив, що, на його переконання, Австрія компрометує себе такими діями і посилює активізацію відцентрових сил у державі.

У 1914 р. розпочалася Перша світова війна, початок якої передбачав і Томаш Масарик. Очікування ним війни ґрунтувалося на пильному спостереженні за політичною ситуацією в Південно-Східній Європі, Австро-Угорщині та Німеччині. Т. Масарик звертав велику увагу на небезпеку пангерманістичного руху, який особливо проявлявся в науці та літературі. З самого початку війни учений висловив думку, що Австрія війни не виграє, але разом з тим не довіряв і обіцянкам Росії щодо визволення братнього слов'янського світу, на які велику надію покладали в Чехії. Томаш Масарик вимагав критичного ставлення до Росії, вказував на те, що, незважаючи на русофільські настрої серед чеського суспільства, покладатись у всьому на Москву було б помилкою. Добре знаючи Росію, в тому числі її великодержавні прагнення, Т. Масарик не вірив, що Росія може звільнити Чехію й надати їй незалежність лише з почуття слов'янської солідарності. Варіант входження Чехії до складу Російської держави, яка є далекою для чехів як географічно, так і культурно, вважав шкідливим.

Австрійські репресії, песимістичні й тривожні настрої серед чеського народу, переконання в несправедливості розв'язаної Німеччиною і Австро-Угорщиною війни змусили Т. Масарика стати на шлях активної антиавстрійської боротьби. Разом із Бенешем, Дртіною, Боучкою та іншими однодумцями Масарик організував таємну організацію "Мафія", метою якої було створення на всій території Чехії осередків, які б готували відокремлення Чехії від Австрії і в потрібний час могли взяти владу на місцях у свої руки. Крім роботи в Чехії, "Мафія" налагоджувала відносини із впливовими політичними силами за кордоном, пропагувала самостійність Чехії тощо. У 1914 р. в голландському Роттердамі на нараді з французькими та англійськими політиками Т. Масарик виклав детальну

програму подальшого розвитку Чехії та своє бачення повоєнної Європи.

Повернувшись із-за кордону, Томаш Масарик продовжував активну політичну діяльність, декілька разів бував у Відні для налагодження роботи товариства “Мафія”, вів переговори з сербськими і хорватськими політиками щодо необхідності створення альянсу, який би сприяв перемозі над Австрією та ін. Під час зустрічей із провідними Австрійськими політиками Т. Масарик з’ясував, що у випадку перемоги Австрії у війні її політика щодо чехів та інших поневолених народів навряд чи зміниться, а про надання широкого рівня самоврядування не могло бути й мови. Зрозумівши це Т.Масарик вирішив, що подальша співпраця з Австрією, з точки зору забезпечення автономії чеського народу, є безперспективною і потрібно всіма силами добиватись повалення австрійської держави.

18 грудня 1914 р. Томаш Масарик виїхав до Італії, з наміром продовжити боротьбу за визволення Чехії за кордоном. Такий крок був викликаний передусім переконанням, що знаходячись за межами юрисдикції Австрії можна зробити набагато більше в цьому напрямку, ніж залишаючись в австрійській Чехії, де рано чи пізно така робота була б заблокована урядом. Виїхавши за кордон, Томаш Масарик мав намір відразу оголосити про складення з себе професорських повноважень та оголосити про свою відкриту боротьбу проти Австрії однак, з тактичних міркувань, такий крок було відкладено, оскільки він хотів ще повернутись в Чехію для безпосередніх переговорів з активістами “Мафії”. Австрійський уряд, довідавшись про закордонні ініціативи Т. Масарика, видав наказ на його арешт відразу ж як він ступить на австрійську землю.

З того часу Томаш Масарик вирішив залишитись за кордоном і проводив роботу за утворення чеської держави у двох основних напрямках: по-перше, він постійно закликав чехів і словаків до боротьби за своє визволення, по-друге, інформував Європу і світ про стан справ в Чехії і бажання народу будувати власну незалежну державу. Готель “Річмонд” в Женеві, в яко-

му проживав Т. Масарик, перетворився на резиденцію чеського визвольного руху. Він підтримував тісні контакти з Чехією та зі своїми представниками в Європі, особисто координував чеську визвольну боротьбу. Спираючись на свою популярність в світі, Томаш Масарик швидко налагодив зв'язки з впливовими політиками Антанти, а також, використовуючи давні контакти в середовищі науковців, організовував лекції, на яких розповідав про стан справ в Чехії, національно-визвольну боротьбу та відношення громадян Чехії до Першої світової війни. Завдяки діяльності Т. Масарика позитивний імідж майбутньої Чехословаччини в країнах Європи та Америки створювався ще задовго до її утворення.

Чеськими еміграційними організаціями в Швейцарії було утворено Чеську Народну Раду, основним завданням якої була організація чеської визвольної боротьби за кордоном. Головою Народної Ради було обрано саме Т. Масарика. Він займався не тільки щоденними справами визвольної боротьби але, передбачаючи її результат, розробляв стратегічні плани розвитку майбутньої держави, готував широкомасштабну програму діяльності влади, проектував майбутнє законодавство. Розуміючи, що одною лише політичною ініціативою добитись визволення Чехії нереально, він пропагував створення у Франції та Росії чехословацьких військових підрозділів, які в майбутньому стали б основою національної армії ЧСР. Один з таких добровільних підрозділів був створений у Франції в 1914 р.

У політичних колах Швейцарії Томаша Масарика вже тоді сприймали як майбутнього главу чеської держави, в реальність утворення якої повірило немало впливових людей. Особливою симпатією Т. Масарик користувався у південно-слов'янських політиків, які вважали його лідером загальнослов'янського визвольного руху. Енергійна робота Т. Масарика почала приносити перші результати: чеське питання широко обговорювалось в політичних колах Європи, серед впливових політиків, а також в середовищі пересічних громадян європей-

ських держав чехи уявлялись як мужній цілеспрямований народ, який прагне створити власну державу, засновану на глибоких історичних традиціях, все більше державних діячів схилилось до проекту, при якому у випадку перемоги Антанти Австро-Угорщина мала припинити своє існування і на її території мало постати декілька національних держав, при цьому Чехословаччина мала відігравати провідну роль в цьому регіоні. У вересні 1915 р. до Т. Масарика приєднався Едвард Бенеш, який став найенергійнішим його соратником, з часу еміграції з Австрії.

Розуміючи шкідливість діяльності Чеської Народної Ради для Австро-Угорщини, уряд цієї держави звернувся з нотою до уряду Швейцарії і зазначив у документі, що потурання діяльності чеських емігрантських товариств, робота яких спрямована проти австрійської держави, свідчить про фактичне недодержання Швейцарією нейтралітету. Швейцарський уряд змушений був обмежити діяльність чеських організацій, і з того часу закордонний центр чеського визвольного руху перемістився до Франції.

Чеська еміграція розділилася на три основні групи, які підтримували різні шляхи подальшого розвитку Чехії:

1) республіканська, на чолі з Томашем Масариком, мала найбільше прихильників і висловлювалася за утворення з чеських коронних земель (Чехії, Моравії, південно-східної Силезії) та Словаччини Чехословацької Республіки;

2) русофільська, на чолі якої був Конічек, підтримувала варіант відокремлення чеських земель від Австро-Угорщини й обрання королем Чехії російського князя Миколу;

3) англо-американська, яку очолював Копецький, теж пропонувала відокремити Чехію від Австрії й обрати королем чеським англійського принца.

Республіканська течія на чолі з Томашем Масариком рішуче відмежувалася від русофільської та англо-американської течій, вважаючи неприйнятним встановлення монархічної форми правління в майбутній державі.

На той час основні держави Антанти ще не виробили спільного погляду на чеське питання й задоволення вимог населення Чехії. Англія і Франція вважали, що навіть при переможному завершенні війни Австро-Угорщину як державу необхідно зберегти для забезпечення балансу в Європі. Максимум, на що погоджувалися уряди цих держав щодо чеських змагань, – надання автономії чеському народу в рамках Австро-Угорської монархії.

Через активізацію діяльності австрійських спецслужб Томаш Масарик вимушений був залишити Швейцарію і переїхати до Парижа. У цьому місті представники чеської еміграції організували Конгрес Чеської Народної Ради, який обрав постійно діючий орган – Комітет чеської акції за кордоном. Головою Народної Ради і Комітету було обрано Т. Масарика, заступником – Дюріха, а секретарем – Бенеша. Три керівники Комітету розділили сфери діяльності таким чином, що Томаш Масарик узяв на себе роботу з урядом і політичними колами Англії, Бенеш – Франції, а Дюріх – Росії.

У Лондоні при підтримці приятелів Т. Масарика призначили професором Університету та директором Слов'янського Інституту. 19 жовтня 1915 р. Т. Масарик прочитав вступну лекцію “Про проблему малих народів в сучасній європейській кризі”, в якій вказав, що метою війни повинно бути здобуття незалежності всіма народами, які її бажають, а метою діяльності очолюваного ним інституту є наукове обґрунтування цих бажань. Томаш Масарик висловив думку, що після закінчення війни в центральній-східній Європі повинні утворитися чеська, польська, югослов'янська, угорська та румунська держави [319, 223 – 224]. Від імені англійського уряду Т. Масарика привітав лорд-канцлер Сесіль, який, крім іншого, зазначив: Антанта воює передусім за свободу малих народів, котрі зазнають негативного впливу держав-сусідів, що перешкоджає їх розвитку. На форумі були присутні багато важливих осіб із різних країн Європи, і лекція мала дуже великий успіх. Роль Томаша Масарика у зміні ставлення європейських країн до ідеї збере-

ження Австро-Угорщини, яку до того часу підтримувала більшість європейських урядів, у тому числі й англійський король, можна вважати вирішальною. Після його лекції, прочитаної в Слов'янському Інституті, ставлення до цього питання принципово змінилося.

У ті часи майже всі представники чеської еміграції дійшли спільної думки щодо подальшого розвитку Чехії. Томашем Масариком було вироблено Маніфест чеського народу, опублікований після підписання його представниками чеських емігрантів в США, Англії, Франції, Росії. У Маніфесті зазначалося, що чехи стають на бік воюючих слов'янських народів та їх спільників без огляду на результат цієї війни, спираючись виключно на почуття справедливості і захищаючи право. Також було підкреслено, що чеський народ обрав Габсбургську династію на престол вільно, під умовою виконання певних вимог. Однак з огляду на те, що керівна династія силоміць централізувала державу (чим фактично ліквідувала незалежність Чехії), вдавалася до утисків чеського народу, розпочала війну без згоди парламенту. Відповідно до Маніфесту, чеські партії, як представники всього народу Чехії, висловлюються за утворення самостійної Чехословацької держави, не залежної від Австро-Угорщини.

У лютому 1926 р. Томаш Масарик провів переговори з прем'єром Франції Бріаном, який першим із європейських політиків такого рівня з розумінням поставився до чеських змагань за незалежність та пообіцяв всіляко підтримувати їх прагнення. Після переговорів чеське питання вперше було розглянуто в міжнародному контексті, і в ноті французького уряду до президента США Вільсона, крім іншого, йшлося про утворення Чехословаччини.

У Росії та в Україні усередині чехословацьких організацій боролися два напрямки: прогресивний, який підтримував політику Т. Масарика, та консервативний. 28 жовтня 1914 р. у Києві було утворено добровільну чехословацьку дружину, до якої уряд тогочасної Росії поставився вороже. Це було пов'язано з

тим, що військо створили однодумці Т. Масарика, якого в Росії вважали проанглійським антимоноархічним елементом, котрий шкодить інтересам Росії. Консервативна частина чеської еміграції в Росії виступала за проголошення російського царя чеським королем і також не підтримувала ідей Томаша Масарика. Оскільки тоді політик не мав можливості відвідати Росію та Україну, він надіслав чеській еміграції листа, в якому закликав до об'єднання заради створення чехословацької держави.

Загальне становище Антанти на той час суттєво погіршилося, війська противника на всіх фронтах перемагали армію союзників. Така ситуація відразу ж позначилася на єдності чеської еміграції в питанні виборювання незалежності. Деякі політичні кола емігрантів заявили про свою лояльність до Австрії, відмежувалися від політики Народної Ради, звинуватили Т. Масарика в тому, що він обрав хибний шлях для чеського народу. Незважаючи на це, Т. Масарик продовжував розпочату діяльність і домагався, щоб чеські добровільні підрозділи були включені в англійську армію. Це було важливо з кількох причин. По-перше, вступом власного війська в кампанію чеський народ запевнив би світ у своїй відданості боротьбі за право і справедливість. По-друге, приймаючи чеські легіони до складу англійського війська, Англія вимушена була б задекларувати військову допомогу Чехії у війні проти Австрії. Останній факт у випадку перемоги Антанти суттєво посилив би вплив майбутньої чеської держави в повоєнній Європі.

У кінці 1916 р. становище Томаша Масарика і його соратників покращилося. Англійський уряд включив до складу свого війська чехословацькі добровільні дружини і в такий спосіб підтвердив зв'язок із чехословацьким революційним рухом. Незабаром уряд Англії визнав право народів на самовизначення, навіть на відокремлення, що також певною мірою сприяло чеській діяльності, спрямованій на утворення незалежної держави. У грудні 1916 р. Німеччина вперше звернулася до американського президента Вільсона з пропозицією про укладення миру на "німець-

ких” умовах і просила США бути посередником у цьому процесі. Томаш Масарик різко виступив проти такого миру і заявив, що, поки Австро-Угорщина не буде розділена, Німеччина, маючи з боку останньої широку підтримку, буде надалі залишатися агресивною стосовно до сусідніх народів, і остаточний мир у Європі встановити буде неможливо.

Одним із найважливіших моментів у діяльності Т. Масарика щодо утворення Чехословацької Республіки була його спроба об’єднати чехословацьку еміграцію на території Росії й України на позиціях боротьби за незалежну республіканську чехословацьку державу. Боротьба між прогресивною та консервативною політичними групами продовжувалася, їм так і не вдалося дійти згоди у поглядах на майбутній устрій Чехословаччини. У липні 1916 р. до Росії прибув колишній однодумець Томаша Масарика Дюріх, який швидко переорієнтувався і почав підтримувати сильнішу на той час консервативну течію чеської еміграції.

Лютнева революція 1917 р. дещо змінила ситуацію. Так, уже 7 березня на фронті відбулися збори чехословацької бригади, які привітали руську революцію, проголосили Чехословаччину незалежною державою, Т. Масарика – тимчасовим диктатором, а Чеську Народну Раду в Парижі – головним владним органом, котрому присягли на вірність. 6 – 14 квітня в Києві відбувся з’їзд чехословацьких організацій і полонених, на якому було оголошено війну Австро-Угорщині і визнано Народну Раду в Парижі за верховний орган чехословацької революції.

16 квітня до Петрограда прибув Т. Масарик. Він відразу ж почав активну політичну діяльність, спрямовану перш за все на консолідацію чеської еміграції навколо ідеї утворення незалежної чехословацької держави й боєздатного чехословацького війська. Щодо останнього, то політик намагався перекопати Тимчасовий уряд Росії надати дозвіл на прийняття до чехословацької армії всіх полонених чехів, які воювали мимоволі на боці Австрії. Чехословацька армія, створення котрої було заслугою Т. Масарика, продемонструвала свою боєздатність у

той час, коли російське військо було деморалізоване і вимагало негайного миру. Ситуація навколо чехословацького війська ускладнилася після більшовицького перевороту в Росії та оголошення Центральною Радою Третього Універсалу. Росія намагалась втягнути чехословацькі корпуси, які знаходились в Києві та його околицях, у боротьбу проти самостійної України. У цій ситуації Томаш Масарик підкреслив необхідність збереження нейтралітету у внутрішньоросійських справах, при цьому додав, що, якщо Центральна Рада, яка представляє населення України, вирішила оголосити її незалежність у рамках російської федерації, то це внутрішня справа України. Оскільки більшість чехословацького війська знаходилася на території України, Т. Масарик вирішив укласти з українською владою договір, яким визначити правовий статус чехословацької армії відповідно до нових політичних умов.

Повної єдності серед чехословацьких збройних сил домогтися так і не вдалося: більшість висловлювалась за підтримку дій Т. Масарика, інша частина підтримувала більшовиків у Росії і закликала до розпуску чехословацьких добровільних дружин і включення їх до складу червоної армії, нарешті третя частина, до якої належали в основному представники консервативної течії, була на боці білогвардійців.

Після укладення Брестського миру 1918 р. подальше перебування чехословацького війська на території України стало неможливим. Томаш Масарик заявив, що головним завданням армії є продовження боротьби з Австро-Угорщиною і Німеччиною, і тому, з огляду на укладення Україною і Росією мирової угоди з ворогами Чехословаччини, чехословацьке військо має об'єднатися зі своїми союзниками в Європі. Унаслідок переговорів, проведених Т. Масариком з представниками французького уряду, чехословацька армія на території України була визнана частиною французької армії.

Після видання Центральною Радою Четвертого універсалу Т. Масарик розірвав угоду між українським урядом і Народною Радою, мотивуючи це тим, що було змінено дві умови цього дого-

вору: 1) Чеська Народна Рада визнавала Україну частиною федеративної Росії; 2) Україна взяла на себе обов'язок продовжувати війну проти Австро-Угорщини.

Після того, як більша частина чехословацької армії була виведена з території України, Томаш Масарик вирушив у Японію, з якої дістався до Сполучених Штатів Америки.

Чеська і словацька еміграція в США, попри свою нечисельність, залишалася політично розпорошеною. Серед чеських емігрантів точилася боротьба між прогресивною і клерикально-консервативною течією, яку очолювала католицька церква. Серед словаків не було єдності в питаннях майбутнього статусу Словаччини: одна частина емігрантів виступала за союз із чехами, інша залишалася на позиції утворення незалежної держави – Словацької Республіки. Лише в 1917 р. навколо проекту, втілення якого домагався Т. Масарик, вдалося об'єднати більшість чеських і словацьких емігрантів. Наслідком такого об'єднання було створення “Чеського Національного Товариства” при підтримці як Католицького Союзу, так і Словацької Ліги.

Коли Т. Масарик прибув до м. Чикаго, його вітало близько 200 тисяч чехів і словаків. У публічних виступах політик закликав Сполучені Штати Америки визнати ціль і бажання чехів, словаків, південних слов'ян, румунів та італійців, які воюють за своє визволення. Йому вдалося переконати державних діячів Америки, що Австрія є мостом між Німеччиною і Балканами, і до того часу, поки вона існує, союзники не зможуть перемогти Німеччину. Завдячуючи таланту Т. Масарика переконувати людей, політичні діячі та американське суспільство визнали право європейських народів на самовизначення.

Виражаючи солідарність із політикою Т. Масарика, 6 січня 1918 р. послали до австрійського парламенту від Чехії виступили за незалежність їх Батьківщини від австрійської держави. 13 квітня представники чеських політичних партій висловились за боротьбу за незалежність Чехії [36, с. 88]. 30 квітня 1918 р. на зборах чеських і словацьких організацій у США під ке-

рівництвом Т. Масарика було вирішено створити на території Чехії і Словаччини єдину демократичну республіку при дотриманні автономних прав Словаччини [121, с. 863 – 884].

20 травня державний секретар США Лансінг повідомив Чеську Народну Раду, що Сполучені Штати “з великим інтересом слідкують за змаганнями чехів і словаків до свободи” [214, с. 88]. 3 червня Рада Антанти, яка відбулася в Версалі, оповістила, що уряди союзних держав висловлюють симпатію національно-визвольній боротьбі чехословацького народу. У той же день міністр закордонних справ Великобританії Бальфур повідомив Бенеша, що англійська влада готова визнати і підтримати чехословацький визвольний рух. Французький уряд заявив, що визнає право чехів і словаків на самостійність, а Національну Раду – легітимною владою майбутньої держави.

У той же час президент Вільсон оголосив демократичні засади миру. В червні 1918 р. під час переговорів з Т. Масариком Вільсон вислухав його пропозиції щодо утворення чехословацької держави і думки з приводу устрою повоєнної Європи. 2 вересня 1918 р. США визнало чехів і словаків як самостійну воюючу силу.

Перебуваючи в Америці, Томаш Масарик звернув велику увагу на переговори з делегацією Підкарпатських русинів на чолі з Г. Жатковичем щодо можливого входження Закарпаття до складу майбутньої Чехословаччини. Серія переговорів закінчилася ухвалою Американської Народної Ради Угро-Русинів про входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини на принципах найширшої автономії [132, с. 20].

14 жовтня 1918 р. Е. Бенеш заявив представникам держав Антанти, що чеський та словацький народ визнав Чеську Народну Раду в Парижі за верховну владу, і Рада приймає до своєї юрисдикції подальше керівництво чехословацькими справами. 28 жовтня того ж року після визнання імператором Австрії незалежності Чехії і Словаччини Народний Комітет перебрав до своїх рук керівництво в Празі. 30 жовтня 1918 р. до Чехії приєдналася Словаччина [168, с. 3 – 20]. 14 листопада Тимчасове національ-

не зібрання проголосило Чехословаччину республікою та обрало Т. Масарика її президентом [235, с. 938].

Перебуваючи в США, Т. Масарик звернувся до чехословацької армії з листом, у якому зазначив, що основним завданням влади Чехословаччини є побудова зразкового демократичного ладу. Таке складне завдання Т. Масарик поставив упершу чергу перед собою. Він ніколи не зупинявся на досягнутому, цілеспрямованість його дій дала можливість Чехословаччині стати вслід за Францією символом республіканської демократії в Європі.

20 листопада 1918 р. Т. Масарик залишив Нью-Йорк, а 7 грудня був уже у Франції, де зустрівся з легіонами чехословацької армії. Звідти через Італію поїхав до Чехословаччини і 21 грудня 1918 р. прибув до Праги [121, с. 863 – 884]. Чеський і словацький народ привітав його як творця їхньої держави. У численних промовах до народу Т. Масарик завжди підкреслював свою мету – створення демократичної держави, яка буде існувати, спираючись на владу народу, і працювати для народу.

При вступі Т. Масарика на посаду президента становище у новоствореній державі було надзвичайно важке. Німецьке населення Чехословаччини не визнавало нової держави, Угорщина змагалася за Словаччину, Польща висувала претензії на Тешинську область. Усередині чехословацького суспільства точилася боротьба різних партій. Проти Т. Масарика і його політики виступали представники як крайніх правих, так і лівих партій. Клерикали й ті групи, які виступали за утворення чеського королівства на чолі з російським самодержцем і втратили авторитет серед населення з приходом до влади Т. Масарика, намагалися повернути свій вплив на народні маси, критикуючи політику чехословацької влади. За прикладом революцій у Росії, Австрії, Угорщині, Німеччині, у середовищі чеських робітників зростали більшовицькі настрої. У цій складній ситуації Т. Масарик залишився вірним своїм попереднім ідеалам. Виконуючи обов'язки президента, він прагнув світового миру й миру між різними національностями в державі, а також економічного розвитку держа-

ви, покращення добробуту населення. Останнє Т. Масарик намагався досягти шляхом радикальних соціальних реформ і підвищення культури.

Для зміцнення миру і стабілізації нових незалежних держав за активної підтримки Т. Масарика було створено Малу Антанту. Для примирення з німецьким народом Чехословаччини останньому було надано право національно-культурної автономії; для зростання культурного і освітнього рівня населення створено багато навчальних закладів тощо.

У соціально-економічній сфері Т. Масарик також здійснював свою давно продуману програму. “Мені часто закидають, що я власне соціаліст. Я цієї назви не боюсь. Дійсно стою за радикальну соціальну реформу” [214, с. 93], – казав він. Здійснення соціальної реформи передбачало передусім скасування станів і привілеїв, уведення восьмигодинного робочого дня, націоналізацію земельних ділянок, площа яких перевищувала 250 гектарів, та передачу їх за невисоку плату сільськогосподарським робітникам, запровадження державної підтримки безробітних, покращення соціального страхування робітників і службовців.

Чималу увагу Т. Масарик приділяв підтримці слов’янських емігрантських груп у Чехії. Так, завдяки його особистій допомозі були створені й успішно розвивалися українські, російські, білоруські національно-культурні організації.

Томаш Масарик, як президент Чехословаччини, реалізував у житті ті теорії, які створив і розробляв як учений і політик. Чехословацька Республіка під безпосереднім керівництвом Т. Масарика досягла високого рівня економічного, політичного, соціального і культурного розвитку. Завдяки авторитету Т. Масарика та успішним реформ, які проводилися ним безпосередньо, Чехословаччина посіла гідне місце у великій сім’ї європейських народів і стала гідним прикладом для наслідування.

Ми маємо право по-різному оцінювати діяльність Т. Масарика щодо нашого краю. Можна говорити про те, що Т. Масарик не надав Закарпаттю автономії у складі Чехословацької

Республіки у тому обсязі, на який розраховували русинські політики. Можна стверджувати, що реальне здійснення автономії, навіть у тому обсязі, який передбачав Т. Масарик та його найближчі соратники, затримувалося чехословацьким урядом усупереч усім міжнародним і внутрішньоправовим нормам аж до листопада 1938 р. Можна заявляти, що обсяг обіцяної Т. Масариком автономії був набагато менший від правових можливостей, які надавала Угорщина Законом № 10 “Про автономію Руської нації, яка живе в Угорщині” [259, с. 225 – 227]. Однак говорити про, що Т. Масарик та очолюваний ним уряд обманув надії закарпатців, не виконав узятих на себе зобов’язань, було б, на нашу думку, неправильно. На підтвердження цього факту згадаймо хоча б офіційний виступ найближчого однодумця Т. Масарика Едварда Бенеша під час Сен-Жерменської конференції, на якій він підкреслив, що місцеве населення Закарпаття не готове до самостійного управління своїм краєм, тому надання реальної автономії з боку уряду Чехословаччини – справа часу.

Крім цього, на наше переконання, усе, що робив Т. Масарик для Закарпаття, було спрямоване на реалізацію його проєкту щодо створення цивілізованої держави. Закарпаття відчуло на собі реалізацію програми Т. Масарика практично в усіх галузях суспільного життя. За час перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки значно покращився її економічний, господарський, культурний стан, зріс рівень промисловості, економіка краю перетворилася з аграрної в аграрно-індустріальну, суттєво зріс життєвий рівень населення, швидкими темпами розвивалися міста, покращувалося транспортне забезпечення тощо. Цими фактами не можна нехтувати, особливо коли йдеться про негативну оцінку “чеському пануванню” на Закарпатті.

Не ідеалізуючи особистості Т. Масарика, хотілося б підкреслити, що він був творцем Чехословаччини і бажав її зміцнення, забезпечення добробуту кожного з її громадян. Як людина цілеспрямована, він домагався здійснення своєї мети тими

методами, які вважав за потрібні. Тому оцінювати Т. Масарика як особу, яка не виконала обіцянки й не надала реальної автономії Закарпаттю, керуючись помилковими міркуваннями, на нашу думку, неправильно. З огляду на свої внутрішні переконання, Т. Масарик міг діяти лише зі щирою упевненістю в тому, що його діяльність принесе користь людям, у тому числі й руському народу.